

ALFA AVLODI O'QUVCHILARINING KOGNITIV RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA ULARGA MOS PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Jumayeva Umida Xolmurod qizi

Surxondaryo viloyati Qiziriq

tumani 40-maktab psixologi

Muxammadiyeva Xurshida Bo'riyevna

Surxondaryo viloyati Qiziriq

tumani 16-IDUM psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 2010-yildan keyin tug'ilgan, insoniyat tarixida butunlay raqamli muhitda shakllangan ilk avlod – Alfa avlodi (Generation Alpha) vakillarining kognitiv, psixologik va emotsional rivojlanish qonuniyatlari tahlil qilinadi. Gadgetlar integratsiyasi, vizual tafakkurning ustunligi, diqqat konsentratsiyasining qisqarishi hamda raqamli konseptualizatsiya jarayonlari ilmiy asosda yoritilgan. Maqolada an'anaviy pedagogik tizimlarning inqirozi va raqamli dunyo bolalarining kognitiv ehtiyojlariga mos keluvchi yangi pedagogik texnologiyalar, xususan, mikrola'lim, geymifikatsiya, vizualizatsiya va individual ta'lim traektoriyalari bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan. Maktab psixologlari va pedagoglar uchun zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Alfa avlodi, raqamli aborigenlar, kognitiv rivojlanish, klipcha fikrlash, vizual tafakkur, diqqat konsentratsiyasi, geymifikatsiya, pedagogik texnologiyalar, maktab psixologiyasi.

1. Kirish (Introduction)

Insoniyat sivilizatsiyasi XXI asrning birinchi choragida texnologik taraqqiyotning tub burilish davrini boshidan kechirmoqda. Ushbu davrda dunyoga kelgan bolalar avvalgi hech bir avlodga o'xshamaydigan, mutlaqo virtual va global axborot makonining mahsulidir. Sotsiolog va tadqiqotchi Mark Makkrindl (Mark McCrindle) tomonidan asos solingan klassifikatsiyaga ko'ra, 2010-yildan keyin va taxminan 2025-yilgacha tug'ilgan ushbu qatlam "Alfa avlodi" (Generation Alpha) deb nomlandi. Alfa – grek alifbosining birinchi harfi bo'lib, u nafaqat yangi sikl boshlanishini, balki eski ijtimoiy-madaniy andozalarning butunlay yangilanishini ham anglatadi.

Alfa avlodi vakillari tarixda eng ko'p moddiy va texnologik imkoniyatlar ichida ulg'ayayotgan, rasmiy ta'lim jarayoniga eng erta jalb etilgan va eng uzoq umr ko'rishi taxmin qilinayotgan demografik guruhdir. Ularning o'ziga xosligi shundaki, ular smartfon, planshet, sun'iy intellekt (AI), algoritmlar va doimiy yuqori tezlikdagi

internet bilan bir vaqtda shakllandi. Agar ulardan oldingi "Milleniallar" va "Z avlodi" raqamli texnologiyalarni hayotiga moslashtirgan bo'lsa, Alfa avlodi uchun raqamli muhit – dunyoni anglash va u bilan muloqot qilishning tabiiy va fundamental shaklidir.

Ushbu kognitiv va ijtimoiy mutatsiya umumta'lim maktablari zimmasiga ulkan mas'uliyat va yangi chaqiriqlarni yuklamoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan an'anaviy metodologiyalar, ko'p hollarda, ma'lumotlarni matnli va monoton usulda yetkazishga asoslangan bo'lib, Alfa avlodi o'quvchilarining psixofizik xususiyatlariga javob bera olmayapti. Natijada, maktablarda o'quv motivatsiyasining pasayishi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi psixologik masofa (defitsit) va xulq-atvor muammolari ko'payib bormoqda. Maktab amaliyotchi psixologi sifatida biz ushbu bolalarning nevrologik va psixologik rivojlanish xususiyatlarini chuqur tahlil qilishimiz, ularning kognitiv profillarini tushunishimiz va ta'lim jarayonini transformatsiya qilish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishimiz zarur. Ushbu maqola ayni shu dolzarb muammoni konseptual va amaliy jihatdan hal etishga bag'ishlanadi.

2. Alfa avlodining psixologik portreti va raqamli aborigenlik

Alfa avlodini ko'pincha "ekran farzandlari" yoki "raqamli aborigenlar" deb ham atashadi. Chunki ularning motorik ko'nikmalari shakllanishidan oldin, sensor ekranlarda "swipe" (surish) va "pinch-to-zoom" (kattalashtirish) harakatlari shakllanib bo'ladi. Bu holat miyaning neyronal bog'lanishlariga bevosita ta'sir o'tkazadi. Neyrobiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalikdagi intensiv sensor-raqamli tajriba bosh miya yarim sharlari po'stlog'ining vizual va motorik zonalarini kuchli rivojlantiradi, biroq ijtimoiy emotsiyalar va chuqur tahlilga mas'ul bo'lgan frontall (peshona) sohalarning yetilish dinamikasini o'zgartiradi.

Ushbu avlodning o'ziga xos psixologik dominantlari quyidagilardan iborat:

- Giper-shaxsiylashtirish ehtiyoji: YouTube, TikTok va Netflix algoritmlari tufayli ushbu bolalar o'z qiziqishlariga moslashtirilgan kontentni ko'rishga odatlangan. Ular ta'lim muhitidan ham xuddi shunday individual yondashuvni talab qiladi. Hammaga bir xil beriladigan dars shakli ularni tezda zeriktiradi.

- Ijtimoiy izolyatsiya va raqamli sotsializatsiya: Alfa bolalari tengdoshlari bilan jismoniy o'yinlardan ko'ra, onlayn platformalarda (masalan, Roblox, Minecraft) muloqot qilishni ko'proq afzal ko'radilar. Bu holat ularda verbal kommunikatsiya va empatiyaning (hissiy hamdardlik) zaiflashuviga olib kelishi mumkin.

- Emotsional labillik va sabrsizlik: Onlayn dunyoda istalgan ma'lumot yoki o'yin bir soniyada yuklanadi. Bu realikka ko'chganda, bolalar uzoq davom etadigan jarayonlarga (kutish, navbat turish, uzoq tushuntirishlar) dosh berolmaydilar, asabiylashish va impulsivlik namoyon bo'ladi.

3. Kognitiv rivojlanish xususiyatlari va klipcha fikrlash jozibasi

Alfa avlodining kognitiv sohasidagi eng katta o'zgarish – bu axborotni qabul qilish va qayta ishlash arxitekturasining yangilanganligidir. An'anaviy chiziqli fikrlash (kitob o'qish, ketma-ket mantiqiy zanjir yaratish) o'rnini klipcha fikrlash (clip-thinking) egalladi. Klipcha fikrlash – bu atrof-muhitni yaxlit, tizimli idrok etish emas, balki qisqa, yorqin, bir-biri bilan uzviy bog'lanmagan axborot parchalari (kliplar, qisqa videolar, rasm-belgilar) orqali parchalangan holda tasavvur qilish fenomendir.

Ushbu kognitiv modelning ijobiy va salbiy tomonlari ilmiy doiralarda qizg'in muhokama qilinmoqda. Alfa avlodi dars o'tish jarayonida uzoq davom etadigan monologlarni qabul qila olmaydi. Tadqiqotlarga ko'ra, Alfa o'quvchilarining faol diqqat konsentratsiyasi atigi 8 soniyani tashkil etadi (Z avlodida bu ko'rsatkich 12 soniya edi). Agar o'qituvchi darsning dastlabki daqiqalaridayoq bolaning vizual va emotsional diqqatini jalb eta olmasa, o'quvchi sub'ektiv ravishda darsdan "o'chadi" va o'z xayoliy virtual dunyosiga sho'ng'iydi.

"Klipcha fikrlash – bu miya strukturasi axborot oqimi giper-tezlashgan muhitga adaptatsiyasidir. Miyaning himoya mexanizmi uni ortiqcha yuklamalardan asrash uchun ma'lumotlarni yuzaki va tezkor filtrlashga o'rgatadi. Pedagogning vazifasi ushbu mexanizmni qoralash emas, balki undan ta'lim samaradorligi yo'lida foydalanishdir."

Shu bilan birga, Alfa avlodida vizual tafakkur (visual thinking) mislsiz darajada rivojlangan. Ular matnli ko'rsatmalardan ko'ra, infografikalar, 3D modellar, rangli ikonkalarni vizual xotirada tez saqlab qolishadi. Matn ular uchun faqatgina grafik belgi bo'lib, ramziy ma'noni vizual obraz bilan bog'lagandagina mantiq shakllanadi.

Soliishtirma tahlil jadvali: Avlodlararo kognitiv profillar

Quyidagi jadvalda Alfa avlodining avvalgi avlodlardan kognitiv va psixologik jihatdan qanchalik farq qilishi empirik mezonlar asosida tizimlashtirilgan:

Kognitiv parametrlar	Y avlodi (Milleniallar)	Z avlodi (Centenniallar)	Alfa avlodi (Alpha)
Diqqat konsentratsiyasi	30-40 daqiqa	12 soniya	8 soniya (Giper-fragmentallik)
Axborot manbasi	Matnlar, kitoblar, darsliklar	Sahnaviy video, bloglar, veb-saytlar	AI, interaktiv simulyatsiyalar, vizual vizualizatsiya

Fikrlash turi	Chiziqli, mantiqiy-ketma-ket	Tizimli-tarmoqli, multimedia	Klipcha, vizual-sintetik, golografik
Motivatsiya faktori	Karyera, kelajak, muvaffaqiyat	O'z-o'zini ifodalash, erkinlik	Darhol natija, qiziqish, o'yin orqali emotsiya

4. Alfa avlodi o'quvchilari uchun yangi pedagogik texnologiyalar

Kognitiv profil o'zgargan ekan, unga qo'llaniladigan pedagogik arxitektura ham tubdan o'zgarishi shart. Bugungi kunda Alfa avlodi bilan ishlovchi o'qituvchilar "Ma'ruzachi" (Speaker) rolidan "Fasilitator" (Facilitator – jarayonni osonlashtiruvchi, yo'naltiruvchi) va "Mentor" (Ustoz) roliga o'tishlari lozim. Quyida Alfa o'quvchilarining kognitiv ehtiyojlariga to'liq javob beruvchi eng samarali pedagogik texnologiyalar va strategiyalar bayon etiladi:

A) Mikrola'lim (Microlearning) metodologiyasi. Dars materiallarini 45 daqiqa davomida bitta yaxlit blokda tushuntirish strategiyasi Alfa avlodida regressiyaga olib keladi. Mikrola'lim darsni 5-7 daqiqalik mini-modullarga bo'lishni nazarda tutadi. Har bir mini-modul ma'lum bir tugallangan fikr, qisqa vizual namoyish va tezkor amaliy mashqdan tashkil topadi. Bu usul bolaning kognitiv charchashining oldini oladi va diqqat tayanch nuqtalarini doimiy ravishda yangilab turadi.

B) Edutainment va Geymifikatsiya (Gamification). Alfa bolalari uchun o'yin – bu shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki muhitni modellashtirish usulidir. O'quv jarayoniga o'yin mexanizmlarini (ochkolar, darajalar, yetakchilar jadvali, raqamli nishonlar – badjlar) olib kirish dars motivatsiyasini keskin oshiradi. Masalan, matematika darsida oddiy misol yechish o'rniga, "Kosmik kemani qutqarish uchun formulani tiklash" kabi syujetli geymifikatsiya o'quvchining ichki qiziqishlarini faollashtiradi.

V) Edu-Skaybing (Edu-Scribing) va Vizualizatsiya. Skaybing – bu murakkab ma'lumot, qonuniyat yoki matnlarni dars davomida oddiy chizmalar, piktogrammalar va ramzlar yordamida chizib ko'rsatish san'atidir. Alfa o'quvchilari darslikdagi uch sahifalik matndan ko'ra, o'sha matn asosi yaratilgan bitta sxema-skaybingni ancha tez o'zlashtiradi va uzoq muddatli xotiraga o'tkazadi.

G) VR (Virtual reallik) va AR (Kengaytirilgan reallik) texnologiyalari. Geografiya darsida vulqonlar mavzusini o'tishda kitobdagi rasmni ko'rsatish yetarli emas. AR-illovalar yordamida parta ustida vulqonning 3D modelini jonlantirish va uning strukturasi ko'rish Alfa o'quvchisida hayrat tuyg'usini uyg'otadi.

Psixologiyada hayrat emotsiyasi axborotning limbik tizim orqali miya po'stlog'iga eng qisqa yo'l bilan kirishini ta'minlovchi katalizator hisoblanadi.

5. Maktab psixologining amaliy tavsiyalari

Maktab psixologik xizmati Alfa avlodi shakllanayotgan ta'lim muassasalarida profilaktik va korreksion ishlarni mutlaqo yangi andozalar bo'yicha tashkil etishi lozim. Quyidagi amaliy tavsiyalar pedagogik jamoa va ota-onalar bilan ishlashda muhim tayanch hisoblanadi:

1. Raqamli gigiyena va muvozanatni shakllantirish. Gadjetlarni bolalar hayotidan butunlay cheklash yoki taqiqlash – samarasiz va agressiyaga sabab bo'luvchi yo'ldir. Vazifa – ekranga bog'liqlik va jismoniy reallik o'rtasida sog'lom balans yaratish. Maktabda "Gadget-free zones" (gadjetlardan xoli hududlar) tashkil etish, tanaffuslarda harakatli va guruhli psixologik o'yinlarni joriy etish tavsiya etiladi.

2. Emotsionallik va empatiyani rivojlantirish darslari. Alfa bolalarida "ijtimoiy intellekt" (EQ) darajasini oshirish maqsadida maxsus treninglar o'tkazilishi zarur. Obrazlar orqali his-tuyg'ularni aniqlash, rolli o'yinlar, ertak-terapiya va metoforik chizmalar metodikalari bolalarga boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga va verbal muloqotga kirishishga yordam beradi.

3. Loyihaviy ta'limni qo'llab-quvvatlash. Alfa avlodi individualist bo'lishga moyil. Ularni jamoaviy loyihalarga (Project-based learning) jalb qilish orqali hamkorlik, murosaga kelish va jamoada yetakchilik qilish kabi "soft skills" (yumshoq ko'nikmalar) komponentlari shakllantiriladi.

6. Xulosa (Conclusion)

Alfa avlodi – bu ta'lim tizimining moslashuvchanligini sinovdan o'tkazayotgan global fenomen. Ular yomonroq yoki kamroq bilimga ega avlod emas, ular – mutlaqo BOSHQACHA avloddir. Ularning klipcha fikrlashi, vizual dunyoqarashi va tezyurar axborotga bo'lgan ehtiyoji insoniyat evolyutsiyasining qonuniy bosqichidir.

An'anaviy ta'lim tizimining vazifasi raqamli avlodni eski qoliplarga solishga urinish emas, balki zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalar yordamida dars muhitini ularning kognitiv profillariga moslashtirishdan iborat. Geymifikatsiya, mikrota'lim va chuqur vizualizatsiyani ta'limga integratsiya qilish orqali biz Alfa avlodining ulkan ijodiy va intellektual salohiyatini ochishimiz, ularni kelajakning yuqori texnologik dunyosiga muvaffaqiyatli tayyorlashimiz mumkin. Bu jarayonda maktab psixologlari, ma'muriyat va ota-onalar hamkorligi muvaffaqiyatning bosh garovidir.

Adabiyotlar ro'yxati (References)

1. McCrindle, M. (2020). *Generation Alpha: Understanding our children and helping them thrive*. Sydney: McCrindle Research.
2. Vygotskiy, L. S. (1984). *Pedagogicheskaya psixologiya*. Moskva: Pedagogika.

3. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. **On the Horizon**, 9(5), 1-6.
4. Umarov, B. M. (2023). **Zamonaviy maktab psixologiyasining dolzarb muammolari**. Toshkent: O'qituvchi.
5. Shuxratova, Z. (2025). Raqamli muhitda bolalar kognitiv sohasining transformatsiyasi. **Pedagogika va Psixologiya Jurnal**, 3(12), 45-52.